

Megjegyzések az orosz Drakula-történet keletkezéséhez

ZOLTÁN ANDRÁS

A Vlad Ţepeş havasalföldi vajdáról (1456–1462 és 1476–1477) szóló orosz elbeszélés két XV. század végi és számos XVII–XVIII. századi másolatban maradt ránk.¹ A XVI. században a mű kéziratos hagyománya szünetel, de kétségtelenül ismert volt.² Az egyik XV. század végi másolat pontosan datált: 1490. január 28-án fejezte be másolását a beloozerói Kirill-kolostor ismert könyvmásolója, Jefrosin szerzetes, aki megjegyzi, hogy ezt a művet már korábban, 1486. február 13-án is lemásolta.³ A másik XV. század végi vagy XVI. század eleji szöveg (Ja. S. Lur'e szerint 1499–1502 között keletkezhetett) egy pszkovi eredetű gyűjteményben maradt fenn.⁴

A kutatók többsége úgy véli, hogy az orosz Drakula-történet szerzője Fëdor Kuricyn deák, III. Iván moszkvai nagyfejedelem befolyásos diplomatája lehetett, aki 1482-ben követség élén Budára indult Mátyás királyhoz, majd Moldván és a Krímen keresztül 1485 augusztusa előtt tért vissza Moszkvába.⁵ Kétségtelen, hogy a mű befejező részében a Drakula halálára, fiai sorsára, valamint az 1481-ben Havasalföldön hatalomra került Vlad Călugărul vajda származására vonatkozó közlések hiteles információkon alapulnak, amelyeket a szerző csak a helyszínen, közelebből Budán szerezhetett be. A szerző pontos helyismerettel rendelkezik Budáról, Pestről, Visegrádról; tud a nagyváradi püspökről, megjegyzi, hogy Drakula harmadik fiát, Mihailt „ugyanitt Budán láttuk”. Tehát a mű befejező részében olyan szemtanú fűzi hozzá észrevételeit a korábban elmesélt anekdotikus történetekhez, aki éppen az 1480-as évek elejének havasalföldi

¹ A legteljesebb, 22 kéziratos másolat felhasználásával készült szövegkiadás: *Povest' o Drakule. Issledovanie e podgotovka tekstov Ja. S. Lur'e. Moskva–Leningrad, 1964* (a továbbiakban – *Povest'*). Magyarul (Iglói Endre fordításában): Iglói Endre, Misley Pál (szerk.): *Drevnerusskaja chudožestvennaja proza – Régi orosz széppróza*. Budapest, 1977, Tankönyvkiadó, 173–181; *Az orosz irodalom kistükre, Ilariontól Ragyiscsevig, XI–XVIII. sz. Válogatta, a bevezetést, az ismertető szövegeket és a jegyzeteket Iglói Endre írta*. Budapest, 1981, Európa, 224–236.

² A. M. PANČENKO, B. A. USPENSKIJ: *Ivan Groznyj i Petr Velikij: koncepcii pervogo monarcha*. TODRL, 37 (1983), 61–62.

³ *Povest'*, 122. Jefrosin irodalmi munkásságáról részletesebben I. JA. S. LUR'E: *Literaturnaja i kul'turo-prosvetitel'naja dejatel'nost' Efosina v konce XV v.* TODRL, 17 (1961), 130–168.

⁴ *Povest'*, 98. Ha a gyűjtemény egészében véve pszkovi eredetű is, megjegyzendő, hogy a Drakula-történet nyugatorosz (óukrán–óbelorusz) közvetítéssel került bele. E másolat nyelvének nyugatorosz vonásaira már I. Bogdan felhívta a figyelmet, vö. *Vlad Ţepeş şi naratiunile germane şi ruseşti asupra lui*. Studiu critic de Ioan Bogdan. Bucureşti, 1896, 121.

⁵ Az időrendhez vö. *Povest'*, 43–44. Vö. még: JA. S. LUR'E: *Original'naja belletristika XV v. In: Istoki russkoj belletristiki, Vozniknovenie žanrov sjužetnogo povestvovanija v drevnerusskoj literature*. Otvetstvennyj redaktor Ja. S. Lur'e. Leningrad, 1970, 360–368.

viszonyait és Drakula fiainak magyarországi sorsát ismeri. Ennek alapján már A. Vostokov (1842) feltételezte, hogy a mű szerzője Fëdor Kuricyn lehetett, esetleg az általa vezetett magyarországi követség valamely más, név szerint nem ismert tagja.⁶ Az orosz mű függetlenségét a XV. századi német kéziratok és nyomtatott Drakula-történetektől I. Bogdan,⁷ majd újabban J. Striedter⁸ bizonyította, így jelenleg teljesen kizártnak tekinthetjük azt a korábban néhányszor felmerült lehetőséget, hogy az orosz Drakula-történet a korabeli német elbeszélések valamelyikének fordítása lenne.⁹

Néhány anekdotikus Drakula-epizód olvasható Bonfini krónikájában is. Tekintve azonban, hogy Bonfini csak 1486-ban érkezett Budára, az orosz elbeszélés forrásaként az, ő műve nem jöhet számításba.¹⁰ Mindezek alapján Ja. S. Lur'e arra a következtetésre jut, hogy az orosz Drakula-történet önálló orosz irodalmi mű, amelynek témája olyan közép-európai szóbeli hagyományra nyúlik vissza, amelyet a Mátyás királynál járt orosz követség tagjai hallhattak Magyarországon. A szóbeli hagyományra való támaszkodás magyarázza szerinte a német, az orosz és a Bonfininél olvasható latin nyelvű változatok messzemenő eltéréseit mind az egyes epizódok számában, mind pedig interpretálásában. Közös írásbeli forrás a három különböző mű számára nem is rekonstruálható, mindez az orosz változat esetében orosz szerző, legvalószínűbben Kuricyn, önálló irodalmi feldolgozására vall, s így az orosz Drakula-történet az egyik legelső eredeti orosz szépirodalmi alkotás.¹¹

Mindezek mellett az orosz követ szerzőségével kapcsolatban kétségek is merültek fel. A szövegben ugyanis több olyan szó van, amely a XV. századi orosz egyházi szlávtól idegen. Már A. N. Pypin (1857) felhívta a figyelmet arra, hogy a legkorábbi szövegekben olvasható, a szemtanú hitelességével ható befejező rész lehet nemcsak a szerző, hanem az olvasó megjegyzése is, vagyis a már készen kapott (A. N. Pypin szerint délszláv) műhöz fűzött kiegészítése.¹² A. D. Sedel'nikov sem zárja ki, hogy az orosz Drakula-történetnek lehetett délszláv forrása, mivel „szerb-oláhok” („serbo-valachi”) lehettek Mátyás udvarában is.^{12a} Az alábbiakban ezt a feltételezést szeretnénk pontosítani, és nyelvi tényekkel alátámasztani azt a lehetőséget, hogy a kissé bizonytalan „szerb-oláh” szerző helyett nagy biztonsággal feltételezhető szerb szerző.

Azt a feltevést, hogy a mű nem orosz alkotás, hanem délszláv, közelebből egy román szerző középbolgár nyelven írt művének orosz másolata, főként román szerzők próbálták bizonyítani. N. Smochină és P. P. Panaitescu véleménye szerint a művet erede-

⁶ A. VOSTOKOV: *Opisanie russkich i slovenskich rukopisej Rumjancevskogo muzeuma*. Sankt-Peterburg, 1842, 511–512; vö. *Povest'*, 8.

⁷ I. BOGDAN: *i. m.*, 119.

⁸ J. STRIEDTER: *Die Erzählung vom walachischen Vojevoden Drakula in der russischen und deutschen Überlieferung*. Zeitschrift für slavische Philologie, 39 (1961), 398–427.

⁹ Németből készült fordításnak vélte pl. A. I. SOBOLEVSKIJ: *Perevodnaja literatura Moskovskoj Rusi XIV–XVII vv.* Sankt-Peterburg, 1903, 233; vö. *Povest'*, 9. Újabban H. Raab tett sikertelen kísérlet ennek bizonyítására, l. H. RAAB: *Zu einigen niederdeutschen Quellen des altrussischen Schrifttums*. Zeitschrift für Slawistik, 3 (1958), 323–335. Kritikáját l. J. STRIEDTER: *i. m.*, 401.

¹⁰ *Povest'*, 15–16.

¹¹ *Povest'*, 35–36.

¹² A. N. PYPIN: *Očerki literaturnoj istorii starinnych povestej i skazok russkich*. Sankt-Peterburg, 1857, 217; vö. *Povest'*, 8–9.

^{12a} A. D. SEDEL'NIKOV: *Literaturnaja istorija povesti o Drakule*. Izvestija po russkomu jazyku i slovesnosti AN SSSR, t. II, kn. 2, Leningrad, 1929, 637.

tileg egy Mátyás király udvarában élt erdélyi román szerző írta közép-bolgár nyelven, s a már kész elbeszélés került az orosz követekhez.¹³ Az orosz Drakula-történet nyelveztételével részletesen foglalkozott P. Olteanu, aki az általa feltételezett ún. kárpáti szerkesztésű egyházi szláv emlékének tekintette a szöveget, szerzőjében Erdély északnyugati részének olyan szláv (ukrán) vagy román lakóját látta, aki jól ismerte az egyházi szláv irodalmi nyelvet, ugyanakkor közel állt Mátyás király udvarához és Vlad Ţepeş családjához.¹⁴ Mindezekkel szemben Ja. S. Lur'e meggyőzően bizonyítja, hogy P. Olteanunak minden igyekezete ellenére sem sikerült semmi kizárólagosan kárpátukrán jellegzetességet kimutatnia az orosz elbeszélés szövegében, továbbá az erdélyi származású szerző feltételezése ellen szól az is, hogy nincs a szövegben semmiféle erdélyi vagy havasalföldi helyismeretre valló utalás, az orosz elbeszélésből hiányoznak azok a Vlad Ţepeş erdélyi kegyetlenségeiről szóló epizódok is, amelyek a kétségtelenül erdélyi eredetű német változatokban olvashatók.¹⁵ Ugyanakkor Ja. S. Lur'e véleményünk szerint túlzottan nagyvonalúan tér napirendre a szövegben található, a XV. századi orosz egyházi szlávban idegennek minősülő szavak fölött; ezek egy részét a couleur locale érzékeltetésére szolgáló stilisztikai eszköznek tartja, más részét a korabeli orosz irodalmi nyelvben eddigre már meghonosodott délszláv jövevényszónak.¹⁶ Lényegében elfogadja a Magyarországon járt orosz követ szerzőségét A. V. Isačenko is, aki a szövegben előforduló idegen szavak egy részét a lengyelből, más részét a szlovákból, néhányat pedig a szerb-horvátból magyaráz, és arra a megállapításra jut, hogy mindezek a jellegzetességek „közép-európai hatás jelenlétéről tanúskodnak a XV. századi moszkvai világi irodalomban”.¹⁷

A kutatás jelenlegi állása szerint kétségtelennek látszik, hogy a Drakula-történet a Fëdor Kuricyn vezette, Mátyásnál járt orosz követség útján került be az orosz irodalomba. Kétségtelenül az orosz követség tagjától származik a mű befejező, dokumentáris része is, amelyben Vlad Ţepeş fiáról és Vlad Călugărról esik említés. Nem bizonyítható azonban, hogy a tulajdonképpeni irodalmi mű, a Vlad Ţepeşről szóló anekdoták sora valóban az orosz követ alkotása-e, ő vetette-e volna először papírra a Magyarországon hallott epizódokat Drakula életéről és tetteiről. Az egyes szláv nyelvek közötti szövegátdorolás vizsgálatánál a szókincsnek kiemelkedő szerep jut: a hangtani-helyesírási és az alaktani jellegzetességek viszonylag gyorsan, szinte automatikusan helyettesítődnék az átvevő rendszerében szokásos jellegzetességekkel, a szókincs viszonylag lassabban változik.¹⁸ Mint láttuk, a legkorábbi orosz másolat sem közvetlenül az orosz követség által behozott kéziratból készült. Fel kell tételeznünk, hogy a ránk maradt legrégebbi szöveg legalább egy (az 1486. évi), de lehet, hogy több közbeeső másolat révén függ össze a követség által Oroszországba hozott szöveggel. Ilyen körülmények között az eredeti helyesírására és

¹³ N. SMOCHINĂ: *Elemente româneşti în naraţiunile slave asupra lui Vlad Ţepeş*, Iaşi, 1939; *Croniclele slavo-române din sec. XV–XVI publicate Ioan Bogdan*, Ediţie revăzută şi completată de P. P. Panătescu. Bucureşti, 1959, 198–199; vö. *Povest'*, 36.

¹⁴ P. OLTEANU: *Limba povestilor slave despre Vlad Ţepeş*, Bucureşti, 1961.

¹⁵ *Povest'*, 36–40.

¹⁶ *Povest'*, 37–38.

¹⁷ A. ISSATSCHENKO: *Geschichte der russischen Sprache*, 1. Band, *Von den Anfängen bis zum Ende des 17. Jahrhunderts*, Heidelberg, 1980, 242–244.

¹⁸ Vö. A. I. SOBOLEVSKIJ: *Osobennosti russkich perevodov domongol'skogo perioda*. In: A. I. SOBOLEVSKIJ: *Istoriya russkogo literaturnogo jazyka*, Leningrad, 1980, Prilozhenie, 136–137.

alaktanára a rendelkezésünkre álló szöveg alapján biztonsággal aligha következtethetünk. Nem marad más hátra, mint az, hogy még egyszer megvizsgáljuk az orosz szöveg szó-kincsének azon elemeit, amelyek az adott kor orosz irodalmi (egyházi szláv) nyelvében idegenül hatnak, és megnézni, hogy nem illeszkednek-e be a kor valamely más szláv nyelvének lexikális rendszerébe. Ha ilyen nyelvet találunk, akkor meg kell vizsgálnunk, hogy a szöveg egyébként valóban ritka szintaktikai és helyesírási anomáliái magyarázhatók-e ugyanennek a nyelvnek a hatásával.

Mátyás király kancelláriájában a diplomáciai levelezésben egyetlen szláv nyelvet használtak: a szerbet. A királyi kancelláriából kikerült szerb nyelvű levelek közül kettő maradt fenn: az egyiket Báthori István udvarbíró és erdélyi vajda küldte 1482–1489 között Ali bégnek, a másikat maga Mátyás király intézte II. Bajazit török szultánhoz 1487-ben.¹⁹ Nemrég Hollós Attila bizonyította be, hogy Mátyás királynak III. Ivánhoz intézett 1488. december 16-án Bécsben kelt, orosz másolatban fennmaradt levele eredetileg szerb nyelven íródott.²⁰ Mindezek alapján kézenfekvőnek látszik az a feltételezés, hogy a Moszkvából Budára érkezett orosz diplomaták a királyi kancellária szerb részlegével kerültek közvetlen kapcsolatba. A kimondottan diplomáciai jellegű érintkezés mellett sor kerülhetett irodalmi művek cseréjére is, amit a nyelv és az írás hasonlósága mellett az azonos valláshoz tartozás is megkönnyíthetett: a szerb deákok írásaiban a moszkvai követeknek nem kellett „latin ármányt” gyanítaniuk. Ha tehát az orosz kézíratos hagyományban fennmaradt Drakula-történetnek volt valamilyen szláv nyelvű írásos előzménye, akkor az minden valószínűség szerint szerb nyelvű volt, mert míg a román kutatók által feltételezett erdélyi román (középbolgár nyelven író) vagy ukrán (az ún. kárpáti szerkesztésű egyházi szláv nyelven író) szerző jelenléte a királyi udvarban merőben hipotetikus, addig a királyi kancellária szerb részlegének működése és a török kapcsolatok mellett a Moszkvával felvett kapcsolatokban való közreműködése tény. Megjegyezzük, hogy a szerb nyelv a XV. század végén Moszkva szempontjából is teljesen elfogadható volt, a szerb nyelvű diplomáciai okmányokat hitelesnek fogadták el.²¹ A későbbiek során

¹⁹ Kiadta: N. RADOJČIĆ: *Pet pisama s kraja XV veka II, Dva pisma iz Ugarske*. Južnoslovenski filolog, 20 (1953–1954), 355–367.

²⁰ A. CHOLLOŠ [HOLLÓS A.]: *O jazyke gramoty Matiaša Korvina k Ivanu III*. Studia Slavica, 25 (1979), 189–193.

²¹ Az 1490-ben Habsburg Miksához útnak indított moszkvai követek azt az utasítást kapják, hogy a tervezett szerződés Moszkvában megfogalmazott orosz szövegét másoltassák le „orosz betűkkel, ha van szerb vagy szláv (bolgár? – Z. A.) írnoka” („govoriti korolju, čtoby vele pisati gramotu svoju dokončalnuju ruskim pis'mom, budet u nego pisec serbin ili slovenin; a pisati slovo v slovo s velikogo knjazja spiska” s csak ha ilyen írnoka nem lenne, aki tudna „oroszul” (ti. orosz, azaz cirill betűkkel) ími, akkor fogadható el a német vagy latin nyelvű okmány, amelynek azonban a tartalmát ellenőrizni kell, hogy egyezik-e szóról szóra a moszkvai orosz szöveggel („a ne budet u korolja takova pisca, komu po ruski pisati, ino po latynski ili po nemecki, s velikogo ž knjazja spiska. A kak napišut gramotu latinskim pismom ili nemeckim, ino ta gramota perevesti na ruskoe pismo togo delja, čtoby prišla ta gramota po velikogo knjazja spisku slovo v slovo”, Pamjatniki diplomati českich snošenij drevnej Rossii s Deržavami inostrannymi, č. I, Snošenija s Gosudarstvami Evropejskimi, t. I, Pamjatniki diplomati českich snošenij s imperieju Rimskoju (s 1488 po 1594 god). Šankt-Peterburg, 1851, 41). Ez a követi utasítás egyrészt érdekes fényt vet a korabeli nyelvi tudatra, másrészt tükrözi a moszkvai diplomáciának azt a tapasztalatát, hogy az európai uralkodók kancelláriáiban szerb vagy más, az „orosz” betűket ismerő írnok lehet; ez a tapasztalat elsősorban az 1480-as években Mátyással folytatott diplomáciai kapcsolatokon alapulhat.

a szerb nyelv szerephez jut a török–oroszl diplomáciai érintkezésben is.²² Kérdés, hogy a királyi kancelláriában közszájon forgó Drakula-történetekhez az orosz követség csupán szóbeli fordítás útján jutott-e hozzá (ebben az esetben is minden bizonnyal a szerb deákok közvetítésével), vagy pedig létezett-e ezeknek a történeteknek egy írásos szerb nyelvű változata is. Tény, hogy szerb nyelvű Drakula-történet nem ismeretes, bár több korabeli szerb történeti forrás megemlékezik Vlad Țepeșről mint történeti személyiségről,²³ de ezekben a tényszerű tudósításokban éppen az anekdotikus elemek hiányoznak.²⁴ Az orosz Drakula-történetnek tehát közvetlen szerb nyelvű előzménye nem ismeretes, de létezését kizárni nem lehet már csak azért sem, mert a magyarországi szerb deákság több irodalmi alkotása eljutott e korban Oroszlországba. Ilyen például a magyar Szent László-legendának a szerb Szent Száva-legendával ötvözött variánsa, amely kétség-

²²B. O. UNBEGAUN: *Četiri pisma turskog sultana Selima I na srpskom jeziku*. Xenia Slavica, Papers Presented to Gojko Ružičić on the Occasion of his Seventy-fifth Birthday. Ed.: R. L. Lencek, B. O. Unbegaun. The Hague–Paris, 1975, Mouton (Slavistic Printings and Reprintings 279), 221–228. Vö. még: L. HADROVICS: *Le Peuple serbe et son église sous la domination turque*. Paris, 1947, 44–48; G. HAZAI: *Zur Rolle des Serbischen im Verkehr des Osmanischen Reiches mit Osteuropa im 15.–16. Jahrhundert*. Ural-Altaische Jahrbücher, 48 (1976), 82–88.

²³Vö. pl. *Pamiętniki Janczara czyli Kronika Turecka Konstantego z Ostrowicy napisana między r. 1496 a 1501*. Wydał Jan Łoś. Kraków, 1912 (Biblioteka Pisarzy Polskich, Nr. 63), 102–107, 267–270. A szerző – Konstantin Mihailović (szül. 1435 körül) szerb származású janicsár, aki Mátyás 1463. évi boszniai hadjárata során magyar szolgálatba állt – Vlad Țepeș 1462. évi törökellenes harcait írja le, amelyben ő még a török oldalon vett részt; a szöveg egy utalásából arra következtethetünk, hogy Drakula kegyetlenkedéseiről tudott, értesülése szerint (amelyet nyilván már később, Magyarországon szerzett) Mátyás király éppen kegyetlen tettei miatt vetette fogságba a vajdát: „A on [Drakuła] jechał do Węgier ku Krolowi Matyasowi, ktorego Matyas do więzienia miał dac i dał pr ze j e g o okrutne uczynki, ktore pachał [variáns: podziałał]”, i. m., 107; „A Drakul uciekł do Węgier do Krola Matyasza, ktorego Krol Matyas dał do więzienia dla jego okrutnych uczynkow, ktore robił”, i. m., 270. Értesülése ugyan nem pontos (Mátyás azért börtönöztette be, mert Vlad Țepeș 1462 novemberében – már Magyarországról – levelet intézett a szultánhoz abból a célból, hogy ismét a török kegyeibe férközzék, a fogság oka tehát árulás volt, vö. ELEKES LAJOS: *Nagy István moldvai vajda politikája és Mátyás király*. Budapest, 1937, 21–22), de arról tanúskodik, hogy Drakula kegyetlenkedéseinek híre el volt terjedve Magyarországon abban az időszakban, amikor Konstantin Mihailović itt tartózkodott, s később (pontosabb információ híján) a szerző ezzel hozta összefüggésbe a vajda bebörtönzését. Nem tudjuk, hogy a szerző meddig tartózkodott Magyarországon; elítéli Mátyást azért, mert a pogány török helyett a keresztény csehekkal, majd a „római császár osztrák földje” ellen kezdett háborút (i. m., 164). Ebből, valamint abból a tényből, hogy nem tud Vlad kiszabadulásáról és második havaselvei uralkodásáról (1476/1477), arra következtethetünk, hogy Mátyás cseh hadjárata (1468) után elhagyta Magyarországot. Műve csak cseh és lengyel változatban maradt fenn; az újabb kutatások szerint ezek közül a cseh az elsődleges, a szerző azonban minden bizonnyal eredetileg anyanyelvén, szerbül írta. Vö. BENJAMIN A. STOLZ: *On the Language of Konstantin Mihailovic's Kronika turecka or Pamietniki janczara*. In: *American Contributions To The Eighth International Congress of Slavists, Zagreb and Ljubljana, September 3–9, 1978*, Vol. 1, *Linguistics and Poetics*. Ed.: Henrik Birnbaum. Columbus, Ohio, 1978, Slavica Publishers, Inc., 683–698. – Vlad Țepeș („Vlad Drakulović”) törökellenes harcairól és 1462. évi elűzetéséről megemlékeznek a szerb évkönyvek is, l. LJUB. STOJANOVIĆ: *Stari srpski rodoslovi i letopisi*. Beograd–Sr. Karlovci, 1927 (Zbornik za istoriju, jezik i književnost srpskog naroda, Prvo odeljenje, knjiga XVI), 245, 295. – Vlad Țepeș törökellenes harcai tükröződnek a szerb népköltészetben is, l. K. VISKOVIĆ: *O „Sekule Drakulović (Dragulović)“ jugoslavjanskih narodnych pesen*. Slavia, 14 (1935–1936), 160–163, vö. *Povest*, 34–35.

²⁴Vö. I. BOGDAN: i. m., 119; *Povest*, 28.

telenül magyarországi vagy Magyarországon járt szerb szerző alkotása,²⁵ és a szerb Nagy Sándor-regény, amelynek legkorábbi orosz másolata ugyanabban a Jefrosin szerzetes által másolt gyűjteményben található, mint a Drakula-történetnek a bevezetőben említett legrégibb másolata.²⁶ A szerb Nagy Sándor-regényről Hadrovics László bizonyította be, hogy magyarról fordították, noha magyar nyelvű változata nem maradt fenn.²⁷

Mindezt figyelembe véve érdemes megvizsgálni, hogy az orosz Drakula-történetnek a korban idegennek számító szókincse levezethető-e a korabeli szerbből, vagy pedig kénytelenek vagyunk-e A. V. Isačenko nézetéhez hasonlóan megelégedni valamiféle heterogén „közép-európai hatás” konstatálásával. Nézzük a problematikus szavakat a legrégibb Jefrosin-féle másolatban való előfordulásuk sorrendjében.²⁸

poklisar (204v, 205v), *apoklisar* (211r, 211v) 'követ', *poklisarstvo* (212) 'követ-ség'. Vö. szh. *poklišar* 'ua.' (< gör. ἀποκρισιάριος) XIII. sz.-tól (ARj 10: 514), *poklisarstvo* XIV. sz.-tól (ARj 10: 515). Előfordul a királyi kancellária által kibocsátott egyik levélben is.²⁹ P. Olteanu szerint is innen, a szerb kancellária nyelvéből került át az általa egyébként kárpátaljinak tartott szerző nyelvébe.³⁰ A XV. századi oroszban más forrásból nem ismert.³¹ A szerb Nagy Sándor-regény orosz változatában következetesen az orosz *posol* szóval helyettesítik.³² A Drakula-történet Jefrosin-féle szövegében előfordul *posol* is.³³ A második legrégibb orosz szövegben az első előforduláskor a *poklisarie* alakot *posol* glossza kíséri.³⁴ Nem tartjuk valószínűnek, hogy ez a szó stilisztikai célzattal szerepel az orosz szövegben, amint azt Ja. S. Lur'e gondolja.³⁵ Inkább arra kell gondolnunk, hogy az eredetiben következetesen használt *poklisar* szót az első orosz másoló következetlenül cserélte fel a megfelelő orosz szóval, mivel számára – feltételezhető görög nyelvtudása alapján – a szó érthető volt. A szerbből ki nem mutatható

²⁵ L. J. PERENI (PERÉNYI J.): *Legenda o svjatom Vladislave – v Rossii*. Studia Slavica, 1 (1955), 227–244.

²⁶ Vö. *Povesť*, 69; *Aleksandrija, Roman ob Aleksandre Makedonskom po ruszkoj rukopisi XV veka*. Izdanie podgotovili M. N. Botvinnik, Ja. S. Lur'e, O. B. Tvorogov. Moskva–Leningrad, 1965 („Literaturnye pamjatniki”), 186–187.

²⁷ HADROVICS LÁSZLÓ: *A délszláv Nagy Sándor-regény és középkori irodalmunk*. MTA I. Osztály Közleményei, 16 (1960), 235–293.

²⁸ *Povesť*, 117–122; az itt modernizált átírásban közölt szöveget egybevetettük az alábbi betűhív szövegkiadásokkal: A. D. SEDEL'NIKOV: *Literaturnaja istorija povesti o Drakule*. Izvestija po ruszkomu jazyku i slovesnosti AN SSSR, t. II, kn. 2. Leningrad, 1929, 652–659; P. OLTEANU: *i. m.*, 355–365.

²⁹ N. RADOJČIĆ: *i. m.*, 362–363.

³⁰ P. OLTEANU: *i. m.*, 256.

³¹ Sreznjevskij szótára csak a Drakula-történet második legrégibb (Rumjancev-féle) másolatából idézi (Srezn 2: 1107).

³² JA. S. LUR'E: *Archeografičeskij obzor*. In: *Aleksandrija*, id. kiadás, 191–192.

³³ 206r, 211v (2x), 212r; *posol'stvo* (213r), *Povesť*, 118, 120–121.

³⁴ „Ot turskogo carja pridoša nekogda k nemu poklisarie posol”; *Povesť*, 140. Arról, hogy a *posol* itt glossza, l. I. BOGDAN: *i. m.*, 135 és különösen 143, 2. jegyzet.

³⁵ *Povesť*, 37.

apoklisar' változat tudatos visszagörögösítés eredménye lehet. A szó a szerben kívül a XV. században előfordul havasalföldi szláv oklevelekben is.³⁶

kapa (204v) 'egyfajta fejfedő'. Vö. szh. *kāpa* 'sapka' a XVI. sz.-tól (ARj 4: 835). Az oroszban ez az első adat a szóra (SRJa 7: 61), amelyet már a második legrégebbi másolat a *šapka*, illetve a *kolpak* szóval helyettesít.³⁷ A latin eredetű vándorszó (vö. régi magyar *kāpa* 'csuha, kámsza; csuklya', TESz 2: 355–356) a XV. sz. végén nem származhat a lengyelből, amint azt A. V. Isačenko véli,³⁸ egyrészt mert a szó 1500 előtt a lengyelben nincs kimutatva (csak *kapica* 'csuha; csuklya', SStp 3: 235–236), másrészt mert a *kapa* szónak a lengyelben később sincs 'fejfedő, sapka' jelentése (a XVI. sz.-ban többféle 'köpeny', ill. 'takaró' jelentése van, SXVIw 10: 74).

vitjaz' (205r) 'lovag'. Vö. szh. *vitěz* 'lovag, vitéz' a XV. sz. elejétől adatolható (ARj 21: 36). Általában ősszláv kori jövevényszónak tartják a germánból (a *vikings* népnévből, l. Vasmer REW 1: 206–207, Kiparsky RHG 3: 95, Šanskij ESRJa I/3: 111 stb., vö. TESz 3: 1164). Ha ez az etimológia a többi megfigyelt kísérlethez képest a legvalószínűbbnek látszik is, a szó ősszláv kori elterjedését alapos okunk van megkérdőjelezni. Az eddigi kutatásban ugyanis nem kapott megfelelő hangsúlyt az a tény, hogy az oroszban a szó csak késői (XV. sz. végétől) és az első időszakban kizárólag *délszláv* eredetű szövegekben fordul elő, és mint idegen szó még a XVII. századi kéziratos szójegyzékekben is értelmezésre szorult (Srezn 1: 265–266, SRJa 2: 194; Sreznevskij egyik adatával kapcsolatban vö. Kniezsa SzIJs 1/1: 560 megjegyzését). A szó gyakori a szerb Nagy Sándor-regény orosz változatában is.³⁹ Mindez arra mutat, hogy a *vitjaz'* az oroszban nem eredeti szó, hanem irodalmi úton terjedt el a délszláv világi irodalom közvetítésével. Hasonló a helyzet az óukránban is: a XIV–XV. században kizárólag moldvai oklevelekből adatolható, ahol a román *viteaz* 'lovag' átvétele, a román szó viszont a délszlávból vagy a magyarból származik (vö. TESz, Kniezsa i. h., Tamás UngElRum 860). Az óbeloruszba a szó származékai a lengyelből kerültek át (Bulyka 65.). Maga az alapszó *vitez'* formában közvetlenül a szerbből került át az óbeloruszba irodalmi úton, vö. az egyebek között szerbből fordított lovagregényeket tartalmazó XVI. század végi ún. Poznańi Gyűjtemény (Poznanskij sbornik) címét: „Počinaet'sja povest' o vitezjach s knig serbskich, a zvlašča o slavnom rycery Trytan[e], o Ancalote i o Bove i o inšych vitezjach dobrych”.^{39a} Mindezek alapján megállapíthatjuk, hogy a keleti szlávban a feltételezett ősszláv **vitęzъ* folytatói, illetve származékai sehol sem eredetiek, így aligha beszélhetünk ősszláv kori kölcsönzésről, hanem nyilván későbbi, a szlávok széttelépülése utáni regionális kölcsönzésről

³⁶ S. B. BERNŠTEJN: *Razyskanija v oblasti bolgarskoj istoričeskoj dialektologii*, t. I, *Jazyk valašskich gramot XIV–XV vekov*. Moskva–Leningrad, 1948, 268, 319, vö. P. OLTEANU: *i. m.*, 256. Itt természetesen szintén származhat a szerbből, mert az alapvetően bolgár havaselvei kancelláriai nyelvet a XV. században erőteljes szerb hatás éri, vö. S. B. BERNŠTEJN: *i. m.*, 128–224.

³⁷ *Povest'*, 140; I. BOGDAN: *i. m.*, 135.

³⁸ A. ISSATSCHENKO: *i. m.*, 243.

³⁹ *Aleksandrija*, id. kiad. 12 (32v), 18 (49r), 20 (56r), 22 (60v) stb.

^{39a} L.: S. K. MAJCHROVIČ: *Narys gistoryi staražytnaj belaruskaj literatury XIV–XVIII st.* Minsk, 1980, 257 (23. jegyzet).

van szó, amely kezdetben csak a déli és a nyugati szláv nyelvekben volt elterjedve. A Drakula-történet orosz szövegében szereplő *vitjaz'* szó délszláv voltára már P. P. Panaitescu is felhívta a figyelmet (szerinte – koncepciójának megfelelően – a szó a közép-bolgárból került a szövegbe),⁴⁰ s ezzel szemben természetesen nem áll meg Ja. S. Lur'e megjegyzése arról, hogy a szót már az óoroszban jól ismerték,⁴¹ mert a Sreznevskijre való utalás (aki, mint láttuk, csupa délszláv eredetű nyelvméleket idéz) jelen esetben semmiféle bizonyító erővel nem bír.

dukat (209r) , 'aranypénz, dukát'. Vö. szh. *dùkat* 'ua.' a XIV. sz. óta (ARj 2: 881). A XV. sz.-ban a magyarban is megvan már (TESz 1: 685). Az oroszban a Drakula-történet szövegében jelenik meg először (Vasmer REW 1: 379; Srezn nem közli, SRJa 4: 372 csak későbbi – XVI–XVII. sz.-i – adatokat hoz). A késői latin *ducatus* szóból eredő európai vándorszót természetesen orosz szerző is használhatta volna stilisztikai célzattal, amint ezt Ja. S. Lur'e véli.⁴² Feltűnő azonban, hogy miután kétszer egymás után használta a *dukat zlata* kifejezést (209r), áttér helyette a *zlatoj* főnevesült melléknév használatára (209v), amelyet orosz pénznem elnevezéseként a XV. században még szintén nem használtak, viszont volt már némi hagyománya az oroszban idegen (nyugati) aranypénzek elnevezéseként (vö. SRJa 6: 10 és 59–60 *zlatoj*² és *zolotoj*² a.). A többek által feltételezett orosz szerzőtől következetlenség lenne ugyanarra a külföldi pénznemre vonatkozóan két „egzotizmust” használni felváltva. Jobban érthető ez a megoldás egy délszláv szövegből dolgozó orosz másoló szempontjából: miután a korábban ismeretlen *dukat* szó jelentését a kontextusból kikövetkeztette, menet közben áttért a számára ismerősebb *zlatoj* szó használatára. A *zlatoj* forma a tő egyházi szláv alakja ellenére is későbbi orosz betoldásnak látszik, mivel a szövegben egyebütt az adott végződés hangsúly alatt is -y, vö. *prosty* (207r).

siromach (210r) 'szegény ember'. Vö. szh. *siròmah* 'ua.' a XV. sz.-tól (ARj 15: 56). A feltehetőleg görög eredetű szó csak a délszláv nyelvekben ismeretes, előfordul a havasalföldi (középbolgár) oklevelekben is.⁴³ Az oroszban ismeretlen volt, ezért a másolatokban később eltorzult, vagy más szavakkal helyettesítették.⁴⁴ Az ismert szövegek közül egyedül az idézett legkorábbi őrzi a szó szabályos délszláv formáját, az időrendben második szöveg már torzít: *iromach*.⁴⁵ Aligha érthetünk egyet Ja. S. Lur'éval, aki ezt a szót is a couleur locale érzékeltetésének stilisztikai kelléktárába sorolja.⁴⁶ A szó már jelentésénél fogva sem alkalmas arra, hogy a XV. századi orosz olvasó számára valamiféle

⁴⁰ P. P. PANAITESCU (recenzió J. Striedter idézett tanulmányáról): *Revue roumaine d'histoire*, 2 (1963), 1: 256.

⁴¹ *Povest'*, 38 (53. jegyzet).

⁴² *Povest'*, 37.

⁴³ P. OLTEANU: *i. m.*, 254.

⁴⁴ A XVII–XVIII. századi másolatokban: *na kotorom rach'manine* (*Povest'*, 132), *uzre na nekoem mesce čeloveka* (*Povest'*, 138), *O sirochanii* alcím után: *na nekoem čeloveke* (*Povest'*, 148), *uzre na nekoem meste golen'kovo čeloveka* (*Povest'*, 155).

⁴⁵ *Povest'*, 143; I. BOGDAN: *i. m.*, 140.

⁴⁶ *Povest'*, 37.

„külföldi egzotikumot” sejtessen. Sokkal kézenfekvőbb, hogy az eredetiből maradt benn a korai orosz másolatokban.

chraniti (210v) 'etet, táplál'. Vö. szh. *hrániti* 'ua.' a XIV. sz. óta (ARj 3: 684). Ugyanebben a jelentésben megvan a bolgárban és (a délszlávból) a románban is. Megvan az orosz egyházi szlávban és onnan a mai orosz irodalmi nyelvben is, de más jelentésekben ('befed; őriz, vigyáz', Srezn 3: 1401–1402). Ja. S. Lur'e ezzel kapcsolatban úgy vélekedik, hogy az adott mondatban (Drakula mondja a szegény ember feleségének: „On dolžen est' sejati i orati i tebe chraniti”) a szó értelmezhető az oroszban szokásos jelentésében is, tehát a mondat jelentheti azt is, hogy „Neki vetnie és aratnia és téged őriznie kell”. Könnyű belátni, hogy ez az értelmezés erőltetett, sokkal kézenfekvőbb, hogy a szegény embernek azért kell szántania és vetnie, hogy táplálhassa, vagyis eltarthassa az asszonyt. Úgy tűnik, maga Lur'e sem hisz túlzottan saját magyarázatában, mert (Panaitescuval vitázva) hozzáteszi, hogy ha a *chraniti* itt a délszláv nyelvekben szokásos jelentésében szerepel is, „ez az egyetlen bulgarizmus akkor sem bizonyíthatná az elbeszélés nem orosz eredetét: mint ismeretes, a délszláv nyelvekből származó jövevényszavak éppen eléggé megszokottak voltak a XV. századi orosz irodalmi nyelvben”.⁴⁷ A szerző itt megfedkeznek arról, hogy a többi délszláv elem, amelyeket ő egy lappal előbb az egzotizmusok közé sorolt, ettől még nem szűnt meg délszlávnak lenni. A mondat második felével nem áll szándékunkban itt vitatkozni: a délszláv eredetű korabeli orosz irodalmi nyelv (az egyházi szláv) magától értetődően a XV. századra nem (de még később sem) veszítette el délszláv jellegét. Nyilvánvaló azonban, hogy a X–XI. század fordulóján a kereszténység felvételével együtt importált óbolgár eredetű orosz irodalmi nyelvben a XV. században már jövevényszavaknak kell tekintenünk a délszláv nyelvekben időközben lejátszódott lexikális és szemantikai újításokat tükröző szavakat, ha azok az orosz egyházi szlávban korábban nem mutathatók ki. Jelen megjegyzéseinkben eleve ki sem térünk arra a tömörkedésként délszláv szóra és nyelvtani formára, amely a Drakula-történet szövegét mint alapvetően egyházi szláv szöveget általában jellemzi.

birev (215v) 'bíró (városi előljáró)'. Tekintve, hogy ilyen alakban a szó semmilyen nyelvből sem mutatható ki, a kutatók többsége feltételezi, hogy elírás *birov* helyett, amely a környező szláv nyelvek mindegyikébe átment a magyarból. Nem fogadható el A. V. Isačenko véleménye, aki szerint a Drakula-történetben (és az oroszban csak ott, vö. SRJa 1: 185) olvasható szó éppen a szlovákból származna,⁴⁸ mivel a szóvégi magyar -ó más szláv nyelvekben is -ov végződést eredményez. Így szerepel *birōv* a XV. sz.-i moldvai és havasalföldi szláv oklevelekben (SSUM 1: 97, Tamás: UngElRum 117). A horvát akadémiai nagyszótár a szh. *birōv* szót a XVIII. sz.-tól adatolja. Ennek ellenére ahhoz, hogy a szót a Mátyás korabeli királyi kancellária szerb deákjai ismerték és szerb beszédükben is használták, kétség nem férhet, vö. Báthori István címében: *batar ištvan i odvar birov* (1482–1489).⁴⁹ A szó az orosz másolatokból gyorsan kikopik, már az idő-

⁴⁷ *Povesť*, 38.

⁴⁸ A. ISSATSCHENKO: *i. m.*, 244.

⁴⁹ N. RADOJČIĆ: *i. m.*, 362. A magyar *bíró* szó elterjedéséről a szomszédos nyelvekben l. KOVÁCS F.: *A magyar jogi terminológia kialakulása*. Budapest, 1964, Akadémiai Kiadó (Nyelvészeti tanulmányok 6.), 84.

rendben második fennmaradt másolatban erősen eltorzul.⁵⁰ Ha e szó használata is tudatos stilisztikai fogás lenne egy orosz szerző részéről, akkor egy ilyen, Moszkvában valóban egzotikusnak számító szó első bevezetésekor elvárható lenne az ilyen esetekben egyébként az orosz szerzőknél szokásos magyarázó glossza.⁵¹ Sokkal valószínűbb, hogy ebben az esetben is a másolás során megőrzött idegen elemről van szó. Egy Magyarországon élő szerbnek nem kellett magyarázni, hogy mi az a *birov*; az orosz olvasónak azonban meg kellett volna magyarázni. Erre nem került sor, mert feltehetőleg már az első orosz másoló sem volt tisztában a szó jelentésével.

biskop (216v) 'katolikus püspök', az időrendben második másolatban: *biskup*.⁵² A XV. századi oroszban az orthodox és a katolikus egyházi terminológia már következetesen szétválik, a katolikus terminológia nyugatorosz (óukrán–óbelorusz) közvetítéssel a lengyelből származik.⁵³ A Jefrosin-féle másolatban a *biskop* o-ja lehet egyedi elírás is *biskup* helyett az orthodox püspököt jelentő és közvetlenül a görögből származó *jepiskop* hatására. A szónak szempontunkból nincs különösebb jelentősége, mivel a kor orosz egyházi és világi diplomáciai nyelvében minden katolikus püspököt így neveznek. Ez valóban „egzotizmus”. A szerb-horvátban a 'katolikus püspök' szintén *biskup*, a XIII. sz. óta adatolható (ARj 1: 327).

Érdemes néhány szót szentelni a szövegben szereplő magyar helynevek alakjának is. A legkevesebb tanulsággal a *Vyšegrad* név szolgál, az amúgy is szláv eredetű városnevet aligha lehetett volna máshogyan visszaadni. Ha az eredetiben *Višegrad* formában lett is volna írva (vagy, tegyük fel, az orosz utazó így, *i*-vel hallotta volna Magyarországon, az *y* és az *i* ugyanis ekkor már minden Magyarországon beszélt szláv nyelvben egybeesett), az átlátszó szerkezetű névben a morféimák azonosítása sem orosz szerzőnek, sem orosz másolónak nem okozhatott gondot. Buda nevének *Budin* alakja (214r, 215, 216v) minden bizonnyal a régi szh. *Bŭdĭn* (adatok a XV. sz.-tól, ARj 1: 710) átvétele, de az átvétel már korábban történt. Tudomásunk szerint orosz forrásban Buda *Budin* neve először a ferrarai–firenzei zsinaton (1438–1439) járt orosz egyházi küldöttség egyik tagja által készített útleírásban fordul elő. Az orosz küldöttség a zsinat után Itáliából Magyarországon, Lengyelországon és Litvánián keresztül tért vissza Oroszországba. A küldöttséghez a Délvidéken minden valószínűség szerint szerb vagy horvát kísérők csatlakoztak, akik egészen

⁵⁰ „Ašće by prišol ko mne tot kobirev” (I. BOGDAN: *i. m.*, 141–142), „Ašće bych prišol ko mne tot kobirev” (*Provest*, 144).

⁵¹ Pl. a ferrara–firenzei zsinatról (1438/1439) készült korabeli orosz tudósítások az orosz olvasó számára kevésbé érthető szavakat így vezetik be: „[Isidor] ide s nimi do kostelja sireč do c[e]rkvĭ ich” (A. POPOV: *Istoriko-literaturnyj obzor drevnerusskich polemičeskich sočinenij protiv latinjan [XI–XV vv.]*. Moskva, 1875, 253), „vnide papa Eugenij v kostel, sireč v cerkov’” (Moskovskij letopisnyj svod konca XV v. [Polnoe sobranie russkich letopisej 25.] Moskva–Leningrad, 1949, 254).

⁵² *Povest*, 144; I. BOGDAN: *i. m.*, 142.

⁵³ Ehhez bőséges anyagot szolgáltatnak a fentebb idézett és más, az említett zsinattal kapcsolatos orosz művek, amelyekben *biskup*, *arcybiskup*, *kaplan*, *kostel*, *žak* szavakat találunk az orosz egyházi szláv *episkop*, *archiepiskop*, *svjaščennik*, *cerkov’*, *dijakon* (*d’jakon*) helyett, ha a katolikusokra vonatkoznak.

a lengyel határig kísérték az orosz egyházi delegációt. Erre abból következtethetünk, hogy az útleírás megemlíti, hogy Zágrábban látták Brankovics György szerb despotát, akit a török megfosztott országától; másrészt Lublórol, amely „a legutolsó magyar város a lengyel határon”, megjegyzi, hogy ott „magyar pénzt vernek, amelyet *novcinak* hívnak”.⁵⁴ Márpedig ezt a szót a helyi lakosságtól nem hallhatta a szerző (a szó a szlovákban, lengyelben ismeretlen), hanem csakis a szerb vagy horvát kíséretől. Érdekessége a dolognak, hogy a szh. *novac* 'pénz' szóra, úgy látszik, ez a legkorábbi írásos adat.⁵⁵ Jelen témánk szempontjából azonban a *Budin* névalaknak különösebb jelentősége nincs, mert ha szerb-horvát eredetű is az oroszban, a Drakula-történet keletkezése idején már az oroszban is meghonosodott forma. Báthori István többször idézett szerb nyelvű levelében egyébként már újabb szerb formájában – *Būdīm* – szerepel: *na Budimu*.⁵⁶ Nagyvárad nevének *Varadin* alakja (a szövegben csak melléknévi származéka fordul elő: *u Varadinskogo biskopa* 216v) a névnek a hazai latinban használatos *Varadinum* alakjából származik; a XVI. századi szerb-horvát forrásokban a város neve *Várad*, *Veliki Varad* alakban fordul elő (ARj 20: 567), az alapvetően latin nyelvű királyi kancelláriában a latinos névalak a szerb deákok nyelvében nem meglepő. *Varadin* alakban szerepel a név egyébként az említett szerb–magyar Szent László-legenda orosz változatában is;⁵⁷ lehetséges tehát, hogy a XV. századi magyarországi szerbben ez volt a városnév szokásos alakja. Figyelemre méltóbb Pest nevének írásmódja: *с Пешу* (*u Pešči*). Orosz szerző aligha írhatta így át a magyar nevet, hiszen a *u* betű az orosz egyházi szlávban *šč* hangkapcsolatot jelöl. Orosz szerző esetén ez az átírás csak úgy magyarázható, hogy a szerző azonosította a magyar Pest városnevet a vele etimológiailag összefüggő óbolgár *peštъ* (*Пешъ*) 'kályha, kemence' köznévvvel, amelynek orosz egyházi szláv kiejtése *pešč* és a nőnemű főnévhez járult az -i helyhatározó eseti végződés. Ilyen etimológiai tájékozottságot XV. századi orosz diplomatától aligha várhatunk el, hiszen a velünk egy államban élő szlávok sem fordították le Pest nevét a maguk hangtani szabályai szerint. Sokkal valószínűbb, hogy az

⁵⁴ Budáról a következőket jegyzi meg a szerző: „A ot Martomvašerja do Budina 4 mili. I toi est' grad stolnyi i ugoreskago k'rl'v'stva, i stoit na slavnoi rece Dunai. Az iz Budina za Dunai perevezlis' esmy i poechali mesjaca marta 14 den'.” A Brankovics Györggyel való találkozásról: „Ot Okiči do grada Greva 20 mil'; toi grad velik i krasen, a dr'žava ugor'skago carja. V sem grade videchom serp'skago cesarja despoda s cariceju ego i s detmi, zapleneno byst' c[a]r'stvo ego serp'skoe ot tur'skago carja Amurata.” A horvátokról is említést tesz, megjegyezve, hogy nyelvük hasonlít az oroszhoz, de katolikusok: „i v tech gradech život chavratjane, jazyk s Rusi, a vera latyn'skaja”. Lublórol: „I toi Ljublev' ostanočnyi est' gorodok ugoreskyi, stoit na ljadskoi granici, i est' v nem delo vugoreskie penjazi, novci zovutsja, po 3 na zolotoj.” (N. A. KAZAKOVA: *Pervonačal'naja redakcija „Chozdenija na Florentijskij sobor”*: TODRL, 25 [1970], 70–71). Budáról Isidor metropolita körlevelet intézett híveihez, a városnév az ezzel kapcsolatos évkönyvi híradásokban is *Budin* alakban szerepel, vö. pl. *Sofijskaja vtoraja letopis'* (PSRL, 6), Sankt-Peterburg, 1853, 159. Az orosz egyházi küldöttség magyarországi útjáról l. TARDY L.: *Az első orosz útleírás Magyarországról*. Folia Historica, 3 (1975), 23–30.

⁵⁵ A horvát akadémiai nagyszótár csak a XVI. sz. második feléből hoz két adatot (ARj 8: 243–244). P. Skok ugyan kijelenti, hogy a szó a XV. századtól kezdve ismeretes, de csak késői (XVIII. századi) forrásokat idéz. (P. SKOK: *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika* II. Zagreb, 1972, 525–526.)

⁵⁶ N. RADOJČIĆ: *i. m.*, 363.

⁵⁷ HODINKA A.: *Az orosz évkönyvek magyar vonatkozásai*. Budapest, 1916, 462, 472, 474.

eredetiben ugyan *u* betű állt, de az a *št* hangkapcsolat átírására szolgált. A bolgár mellett ez teljes mértékben lehetséges volt a korabeli szerbben is, vö. pl. a magyar István név átírását a magyar királyi kancellária gyakorlatában: *Иуѣан*.⁵⁸ A legvalószínűbbnek azt tartjuk, hogy az orosz szöveg *у Пећи (в Печу)* alakja egy szerb *у Печу (у Пећи)* írásmód (adatolható a XVI. sz.-tól, ARj 9: 806) mechanikus átvétele, amely a név szh. *Pešta* (a korabeli szerb helyesírás szerint *Печу*) alakjának (a szerb-horvátban) szabályos locativusa.

A szöveg helyesírási jellegzetességei közül csupán egy elírás mutat arra, hogy az eredeti olyan szláv nyelven íródott, amely nem különböztette meg az *i* és az *y* hangot: [Vlad] ponjal voevodskuju ženu, iže posle Drakuly malo *pobil* i ubil ego Stefan volos'sky (217r). Értelem szerint a kiemelt szóban nem a *biti* 'ütni', hanem a *byti* 'lenni' töve rejlik (az időrendben második szövegben értelem szerint: *pobyl*).⁵⁹ Ezt az esetet természetesen nemcsak az ukránból lehet magyarázni, ahogy P. Olteanu teszi (noha ő maga is ismeri az általunk is idézett korabeli magyarországi szerb leveleket, amelyekben az etimologikus *y* [u] helyén mindig *i* [u] található),⁶⁰ hanem bármely délszláv nyelvből.

Végül van a szövegben egy mondat, amely a korai másolatokban elírás eredményének látszik. A Jefrosin-féle másolatban a kérdéses mondat így hangzik: *Ašče li to ko mne prišel by javil, i az vo svoem domu našel by togo zlodeja* (215r–216v). Mint látjuk, a feltételes mellékmondatnak nincs alanya, a *to* szónak pedig nincs funkciója, vagy – ha ez az alany – nincs egyeztetve nemben az állítmánnyal. Az időrendben második szövegben ez a hely még érthetlenebb: *Ašče bych prišol ko mne tot kobirev, i az by vo svoem domu našol by togo zlodea*.⁶¹ Itt formailag van ugyan már alany, de ez kétségtelenül további szövegromlás eredménye (a *tot kobirev* a *birev* szót tartalmazza összesen valamely más meg nem értett szóalakkal), ráadásul az alany nincs egyeztetve az állítmánnyal (a *bych* egyes szám első személyű alak). Ez a legrégibb szövegekben értelmetlen mellékmondat azért feltűnő, mert a szöveget egyébként világos, jól érthető mondattani felépítés jellemzi. A zavart itt nyilván egy olyan szóalak válthatta ki, amelyet az orosz másoló nem értett. Egy késői (a XVII. század második feléből származó) másolatban a mondat a következőképpen hangzik: *ašče by tot ko mne prišed, i az by v svoem domu našel bych togo zlodeja*.⁶² A mellékmondat itt sem szabályos (ragozott igealak helyett igenév az állítmány). Ha feltételezzük, hogy mindhárom ránk maradt, formájában szabálytalan mellékmondat tartalmaz valamit a minden bizonnyal szabályos eredetiből, megkísérelhetjük az eredeti rekonstruálását. Feltételezésünk szerint az eredetiben a mellékmondat a következőképpen hangozhatott: *Ašče li t k o ko mne prišed javil by mne*. Vagyis a zavart az orosz másoló számára szokatlan *t k o* alak válthatta ki (*kto* helyett). Az eredetihez legközelebb álló másoló a szerb *t k o* alakot elírásnak vélte, és úgy csinált belőle értelmes szót, hogy kihagyta belőle a *k* betűt, így lett a *t k o*-ból *to*. A mondatnak ugyan így nincs értelme, de legalább nincs benne értelmetlen szó. A későbbi másolók észrevették a mondat alanytalanságát és a *to* szó funkciótlanosságát, és nem következtethettek semmi

⁵⁸ N. RADOJČIĆ: *i. m.*, 362.

⁵⁹ *Povesť*, 145; I. BOGDAN: *i. m.*, 143.

⁶⁰ Vö. P. OLTEANU: *i. m.*, 45.

⁶¹ *Povesť*, 144; I. BOGDAN: *i. m.*, 141–142, (ez utóbbi kiadásban: *ašče by prišol* . . .).

⁶² *Povesť*, 161.

másra, mint arra, hogy a hímnemű alakban álló állítmánynak hímnemű alanyának kellett lennie, ami a nyilván elírás folytán funkciótlanná vált *to* valamely formája, legkézenfekvőbben a *to* névmás hímnemű *toi* alakja lehetett, amely vonatkozhatott immár az előző mondat alanyára és így végül is a XVII. századi szövegnek már van értelme, ha nem is egészen az, ami az eredetiben állhatott. Az időrendben második szövegben (amely közvetlenül nem szolgált mintául a XVII. századi másolatoknak, ez utóbbiak a fennmaradt szöveg valamely előzményére mennek vissza),⁶³ további jelentős szövegromlás történt: ide került az előző mondatokból a *birev*. Lehet, hogy ennek a másoló számára nyilván érthetetlen szónak ebbe a mondatba való illesztése előtt e másolat valamely nem túl távoli előzménye még tükrözte közvetve a *tko* alakot (a *tot kobirev* olvasható így is: *to tko birev*; ha a *birev*et mint kétségtelenül késői betoldást elhagyjuk, a *to tko* a *tko* értelmesítésének egy korai stádiumát tükrözheti). — A *tko* alak egyébként előfordul Mátyás király 1487. évi szerb nyelvű levelében is (véletlenül éppen hasonló jelentésben — 'valaki' — és éppen egy feltételes mellékmondatban: *ako bi tko inako meju nami čto bezidio, da bismo ne verovali*).⁶⁴

A fentiek alapján kitűnik, hogy az orosz Drakula-történet ismertetett nyelvi sajátosságai mind magyarázhatók természetes módon a korabeli szerb nyelvből. A nemzetközi szakirodalomban uralkodó közfelfogással szemben ennek alapján okunk van feltételezni, hogy az orosz szöveg forrása nem vagy nem csupán a magyarországi szájhagyomány volt, hanem az orosz követség tagjai hozzájutottak nálunk a történet szláv nyelvű írásos változatához. Ez az írásos változat azonban — P. P. Panaitescu felfogásától eltérően — nem lehetett a románoknál e korban irodalmi nyelvként használt középbolgár (bár a bolgár és a szerb közötti hasonlóság következtében a felsorolt sajátosságok jelentős része a középbolgárból is kimutatható). P. Olteanu nézetével szemben meg kell állapítanunk, hogy a kárpátalji ukrán szerkesztésű egyházi szláv különben sem pontosan körülhatárolt jellegzetességeivel az általunk tárgyalt sajátosságok együttesen nem magyarázhatók.

Fel kell tehát tételeznünk, hogy az 1482–1484. évi moszkvai követség Magyarországra való megérkezése előtt létezett már egy szerb nyelvű írott Drakula-történet, amely a magyarországi szerb deákság irodalmi terméke volt. A Magyarországon, különösen a királyi udvarban közszájon forgó rémtörténeteket a szerző olyan ideológiai elemekkel gazdagította (törökellenesség, az igazságos uralkodó), amelyek jól illeszkednek a kor hazai eszmekörébe. Speciálisan szerb szempontból ítéli el Vlad Ţepeş azért, mert áttért a katolikus hitre, ezt másként nem tudja indokolni, csak azzal, hogy a király megvesztegette fogságából való szabadulása után (ezzel szemben a történelemből tudjuk, hogy már első trónralépésekor is katolikus volt),⁶⁵ bukását az orthodox hit elhagyásának egyenes következményeként állítja be. Kétségtelen, hogy a mű olvasmányossága mellett ezzel a hitű orthodox mondanivalójával is felkeltette a moszkvai követség vezetőjének figyelmét, aki, mint tudjuk, diplomáciai tevékenysége mellett hitbéli kérdésekkel is foglalkozott, később

⁶³ Vö. *Povest'*, 99.

⁶⁴ N. RADOJČIĆ: *i. m.*, 364.

⁶⁵ I. BOGDAN: *i. m.*, 30–32; vö. ELEKES L.: *i. m.*, 20.

eretnekséggel vádolták, sőt a moszkvai eretnekek fejének tartották.⁶⁶ A hivatalos egyházi írók a moszkvai eretnekmozgalom kezdetét egyértelműen összefüggésbe hozzák Fëdor Kuricyn Magyarországról való visszatérésével és egy bizonyos „magyar Martynko” (ugrjanin Martynko) tevékenységével, akit Kuricyn hozott magával erről az útról.⁶⁷ Az „ugrjanin” természetesen ebben a korban nemcsak magyar embert, hanem bármely nemzetiségű alattvalót is jelenthet. Fëdor Kuricyn irodalmi munkásságához egyetlen mű kapcsolható teljes biztonsággal (Laodikijskoe poslanie), de ennek sifírozott aláírása előtt ezt olvassuk: *Iže ašče kto choščet uvedati imja privedša go Laodikijskoe poslanie*⁶⁸ („Ha valaki meg akarja tudni annak a nevét, aki a Laodikijskoe poslanie-t hozta”), tehát (az ezután számrejtjellel közölt) „Feodor Kuricin diak” ezek szerint ennek a műnek sem szerzője, hanem csak „importőre”. Van tehát egy biztosnak látszó adatunk arról, hogy Kuricyn foglalkozott kéziratok Oroszországba való szállításával, míg önálló irodalmi munkásságára vonatkozóan csak találgatások láttak mindeddig napvilágot.

Nem lehetetlen, hogy a XV. század végi orosz–magyar diplomácia kapcsolatoknak több szerb történelmi és irodalmi munka Oroszországba vándorlását is köszönhetjük. Tény, hogy az 1480–1490-es években a szerb eredetű művek az orosz írásbeliségben szinte ugrásszerűen megsaporodnak. Az újabb kutatás bebizonyította, hogy éppen ebben a korban (és nem előbb, mint korábban vélték) állítják össze Moszkvában az ún. Russkij chronografot, amely az orosz évkönyvekből vett adatokon kívül tartalmazza szinte az egész középkori szerb krónika- és legendairódalmat.⁶⁹ Ez lehetővé teszi, hogy erre az időszakra tegyük a már említett Szent László-legenda megjelenését is az orosz írásbeliségben (mivel lényegében megdőlt ezzel a már bizonyíthatóan 1438 óta Oroszországban élt Pahomij szerb szerzetes szerzősége mellett szóló összes találgatás alapja).⁷⁰ Ha hozzáteszük ehhez még a szerb Nagy Sándor-regényt is, amely, mint említettük, szintén

⁶⁶ A XV. sz. végi orosz eretnekmozgalmakról és Fëdor Kuricyn szerepéről I. N. A. KAZAKOVA, JA. S. LUR'E: *Antifeodalnye eretičeskie dvizenija na Rusi XIV – načala XVI veka*. Moskva–Leningrad, 1955, 74–224.

⁶⁷ N. A. KAZAKOVA, JA. S. LUR'E: *i. m.*, 148–381.

⁶⁸ N. A. KAZAKOVA, JA. S. LUR'E: *i. m.*, 270.

⁶⁹ Kiadva: *Russkij chronograf. Chronograf redakcii 1512 g.* (Polnoe sobranie russkich letopisej 22/1). Sankt-Peterburg, 1911. E művet egy 1538. évi bejegyzés szerint egy Drakula Vassian nevű volokolamszki szerzetes másolta. A *Drakula* ragadványnév az egyetlen ténszerű bizonyíték arra, hogy a Drakula-történetet a XVI. században is ismerték Oroszországban, noha ebből a századból nem maradtak fenn másolatok. Vö. A. M. PANČENKO, B. A. USPENSKIJ: *i. m.*, 61. Arról, hogy a *Russkij chronograf* nem keletkezhetett az 1490-es évek előtt, I. B. M. KLOSS: *O vremeni sozdanija russkogo Chronografa*. TODRL, 26 (Leningrad 1971), 244–255; O. V. TVOROGOV: *Drevnerusskie chronografy*. Leningrad, 1975, 188–207.

⁷⁰ Perényi József (*i. m.*, 231–234) – elsősorban A. A. Šachmatov kutatásaira támaszkodva – még biztosra vette, hogy ez a Pahomij (Pahomije) volt 1442 körül mind a *Chronograf*, mind pedig benne a Szent László-legenda szerzője (kompilátora). A *Chronograf*ban azonban a legendának csak egy erősen lerövidített változata olvasható (PSRL 22/1, 400–401), amely ide már az orosz évkönyvekben olvasható részletesebb változat átdolgozásaként került be (vö. O. V. TVOROGOV: *i. m.*, 177), tehát az évkönyvirodalomban már elterjedt szöveg átdolgozása. Nem valószínű, hogy Pahomije a saját művét lerövidítette volna, tehát nem valószínű, hogy a rövidebb és a bővebb változat szerzője azonos; ráadásul semmi bizonyítékunk sincs arra, hogy az 1490-es években, amikor (vagy legalábbis ennél nem korábban) az orosz Chronograf keletkezett, Pahomije még egyáltalán életben lett volna. Vö. D. SP. RADOJIČIĆ: *Stara srpska književnost u srednjem Podunavlju (od XV do XVIII veka)*. Godišnjak Filozofskog fakulteta u Novom Sadu, 2 (1957), 245–246; BORI IMRE: *A szerb Szent László-*

ugyanebben a korban, sőt a Drakula-történettel közös kéziratos gyűjteményben bukkan fel először, nem szabadulhatunk meg attól a benyomástól, hogy mindezek a művek a szerb–oroszl kulturális kapcsolatoknak a hagyományostól (Athosz-hegy, Konstantinápoly) eltérő, új csatornáján érkeztek Oroszországba. Az új utak keresése egyrészt Bizánc és a balkáni szláv államok eleste, másrészt az orosz egyház önállósulása (és elszigetelődése az orthodox világon belül először Konstantinápolytól, majd később a Konstantinápoly mellett kitartó nyugatorosz egyháztól is) következtében teljesen érthető. Az orosz kultúra kereste a kapcsolatot az orthodox kulturális hagyománnyal ott, ahol az a Török Birodalom határain túl még fennmaradt. Ennek jegyében kerül sor Paleolog Zsófia (Zoë) és III. Iván házasságkötésére (1472). A bizánci rokonság mellett III. Iván lépéseket tesz annak érdekében, hogy rokonságba kerüljön az utolsó szerb uralkodóház leszármazottaitól is.⁷¹ Míg a III. István moldvai vajdával létrehozott rokoni kapcsolatnak külpolitikai jelentősége is volt, addig az ország nélküli, Rómában kegyelemkenyéren nevelkedő bizánci császárvadékok csakis ideológiai, kulturális „hozománnyal” rendelkezett, és csak erre lehetett számítani a szerb uralkodóház leszármazottaitól is. Az új csatornán új típusú irodalmi művek érkeztek Moszkvába: a nyugati kulturális környezetben élő orthodoxok világi irodalma is utat talál az orosz irodalomba.

RÖVIDÍTÉSEK

ARJ	<i>Rjecnik hrvatskoga ili srpskoga jezika</i> . Na svijet izdaje Jugoslavenska Akademija Znanosti i Umjetnosti. Dio I–XXIII. Zagreb, 1880/1882 – 1975/1976.
Bulyka	A. M. Bulyka: <i>Daŭnija zapazyčanni belaruskaj movy</i> . Minsk, 1972.
ItK	Irodalomtörténeti Közlemények
Kiparsky RHG	V. Kiparsky: <i>Russische historische Grammatik</i> I–III. Heidelberg, 1963–1975.
Kniezsa SzlJsz	Kniezsa I.: <i>A magyar nyelv szláv jövevényszavai</i> I/1–2. Budapest, 1955.
Povest'	<i>Povest' o Drakule</i> . Issledovanie i podgotovka tekstov Ja. S. Lur'e. Moskva–Leningrad, 1964.
PSRL	Polnoe sobranie russkich letopisej
Šanskij ESRJa	<i>Etimologičeskij slovar' russkogo jazyka</i> . Avtor-sostavitel' N. M. Šanskij [később: Pod redakcij N. M. Šanskogo]. I/1–. Moskva, 1963–.

legendáról. In: BORI IMRE: *Irodalmak – kölcsönhatások. Kapcsolattörténeti tanulmányok*. Újvidék, 1971, 7–30; VIZKELETY ANDRÁS: *Nomádkori hagyományok vagy udvari-lovagi toposzok? Észrevételek Szent László és a leányrabló kun epikai és képzőművészeti ábrázolásához*. ItK, 85 (1981), 268. Téves információ alapján D. Sp. Radojičićnek (*i. m.*, 245) az a Bori Imre (*i. m.*, 27) által is átvett megállapítása, hogy a szerzőnek 1474 előtt kellett Nagyváradon járnia, mert a Kolozsvári testvérek nevezetes Szent László-szobrát a törökök 1474. évi betörésük során megsemmisítették; a szobor ugyanis csak 1660-ban pusztult el, amikor a török a várost elfoglalta (vö. *Művészeti lexikon*. Budapest, 1981², 2: 668). Mindezek alapján nincs semmi akadálya annak, hogy a magyar–szerb Szent László-legenda oroszországi megjelenését is az 1480-as évekre tegyük és Mátyás király és III. Iván diplomáciai kapcsolataival hozzuk összefüggésbe.

⁷¹ A rokoni kapcsolatot csak fiának, III. Vaszilijnak sikerült létrehoznia, aki 1526-ban feleségül vette Jelena Glinszkáját (ebből a házasságból született 1530-ban a későbbi IV. Iván, a „Rettegett”); Jelena anyai ágon – a Jakšić család révén – távoli rokonságban volt a Brankovicsokkal. Vö. M. N. TICHOMIROV: *Istoričeskie svjazi Rossii so slavyanskimi stranami i Vizantiej*. Moskva, 1969, 156–159; D. SP. RADOJIČIĆ: *i. m.*, 252–253.

Srezn	I. I. Sreznevskij: <i>Materialy dlja slovarja drevnerusskogo jazyka po pis'mennym pamjatnikam</i> . I–III. [Sankt-Peterburg, 1893–1903]. Moskva, 1958.
SRJa	<i>Slovar' russkogo jazyka XI–XVII vv.</i> 1–. Moskva, 1975–.
SStp	<i>Słownik staropolski</i> . Red. naczelny S. Urbańczyk. I–. Warszawa [később: Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk], 1953/1955–.
SXVIw	<i>Słownik polszczyzny XVI wieku</i> . I–. Wrocław–Warszawa–Kraków 1966–.
SSUM	<i>Słovnyk staroukrajins' koji movy XIV–XV stb.</i> I–II. Kyjiv, 1977–1978.
Tamás UngElRum	Tamás L.: <i>Etymologisch-historisches Wörterbuch der ungarischen Elemente im Rumänischen</i> . Budapest, 1966.
TESz	<i>A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára</i> . Főszerkesztő Benkő L. I–III. Budapest, 1967–1976.
TODRL	Trudy Otdela drevnerusskoj literatury Instituta russkoj literatury (Puškinskij Dom) Akademii Nauk SSSR, Moskva–Leningrad.
Vasmer REW	M. Vasmer: <i>Russisches etymologisches Wörterbuch</i> . I–III. Heidelberg, 1953–1958.